

PAPP DÉNES

„és visszajön a régi, mely újnak látszik”

175 éve született Asbóth János

„kereslek Nekeresden,
talállak Nemlevőn”

(Szilágyi Domokos: *Don Quijote szerenádj*)

Amikor élénk toppan egy hajdani kor embere, kezdetben oly idegen mód állhat előttünk, mintha nem is ugyanazon bolygó gyermeke lenne, mint amely minket is kidobott magából. Mindez akkor is előfordulhat, ha éppenséggel egyik hazánkfiáról van szó. Olykor az is megesik, hogy mindezen idegenség nem elriasztja, hanem kíváncsivá teszi aktuális jelenünk emberét, legyen bár érthetetlen a szemlélt személy egykori léltávtánya. Így hát lehetőségeihez mérten valamiféle nyomozásba kezd, hogy a rejtélyes jelenést feloldja, számlálatlan oldalt olvas el, mígnem feltartott kézzel, fulladozva evickél ki a maga választotta betűfolyamból, mint aki megadja magát az idő kiismerhetetlen sodrásának és a reá tapadt tanulságot, mint kapaszkodó hínárt, lesöpri magáról. Amikor egészen úgy hiszi, hogy a kutatásban semmit sem talált, csak még több kérdést és némi hiábavalóságot, a parti fövény homokjában megcsillan valami. Törött kagyló egy darabja, mely úgy tükrözi vissza a fényt, hogy ízekre szedi azt, néhány szívárványos emléket hagyva maga után. Nos, némiképp hasonló kalandom volt Asbóth Jánossal.

Ha végigpillantunk akárcsak vázlatos életrajzán, olyasmivel találkozhatunk, hogy nemesi család sarja, tanulmányok Pozsonyban, Pesten, Zürichben, aztán utazások, Párizs, később Egyiptom, Bosznia-Hercegovina, Algéria, satöbbi. Volt fogalmazó, titkár, írt folyóiratoknak és szerkesztett is, aztán ott vannak eklektikusként föltűnő politikai szerepvállalásai, mígnem egyszer csak a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választja, és még sorolhatnánk a sokszínű életrajzi külsőségeket. Ha írásművei lajstromába nézünk bele, hasonló változatosságot találunk, tárcák, útikönyvek, tudósítások, tanulmányok, képviselői jelentések, egy regény, levelek, jellemrajzok, hogy csak nagyjából említsünk néhány írásos formát. Ehhez jön még, hogy a Sőtér István által szerkesztett, méltán legendás *A*

magyar irodalom története IV. kötetében, az 1849–1905 közötti korszakot vizsgáló könyv Asbóth Jánosról szóló fejezete egyenesen egy vérbeli Don Quijote alakját látja bele szeszélyes és különc természetébe, nem feledvén megemlíteni, hogy szerzőnket kortársai a Sir John gúnynévvel illették, angolos modora, zárkózottsága és hóbortosnak tűnő eszméi miatt.

A 19. század második felében Cervantes akkor már majd háromszáz éves regényének hatása különösen erősnek mutatkozott íróink körében, hiszen inspiratív és reflektív formában sorra bukkannak föl szépirodalmi művekben Don Quijote alakmásai, a Don Quijote-szituáció folyamatos újragondolásának leplezetlen igényével.¹ A világból kikökönt ember metaforája szövi át ezt a kort, mely változásaiban értékrendek ütközésére érzékeny. Korszakok kerülhetnek ily módon egymással szembe egyén és társadalom konfliktusának szintjén, korszerűtlennek, illuzórikusnak tűnő figurák bolyonganak egy olyan világban, melynek igazságát, valóságát pont e délibábos tekintetű lények kérdőjelezik meg pusztá létükkel, így billentve ki a „dologtalan olvasót” is a hétköznapiokból, pusztán kérdőjelként mutatva távlatot. E kérdőjel szimbóluma lehetne az álom-valóság ősi nászának is, mely az örökös ébredés készítését hozhatja magával, mivel az ébredő ráeszmél, hogy újabb álomba csöppent, így leginkább fo-

¹ Erről bővebben lásd: GÖNCZY Mónika, *A Don Quijote mint architektus a 19. század második felének magyar irodalmában = Irodalom, nemzet, identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadások*, szerk. JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, 2010.

lyamatos ébredésben élne, hogy törekedjen valamiféle valóság felé, még akkor is, ha már tudja, azt el sosem érheti. Vagy az ébredésekben elfáradva belemerülhet az éppen korszerűnek nevezett kollektív álomba, hogy magányát oldva együtt álmodjon a többivel, ám hamar gyanút fog, hogy a közös világról valószínűleg mindenkinek más álma van.

Asbóth egyetlen szépirodalmi alkotása az *Álmok álmodója* címet viseli. Az 1878-ban megjelent regény a maga korában semmiféle visszhangot nem kapott, száz esztendő kellett, míg irodalomtudományunk fölfedezte. Az úgynevezett dezilluzionált nemzedék műveihez társított írás Darvady Zoltán világra ébredését követi nyomon Velencébe utazásától kezdve hazatértéig. A kiábrándultság és keserűség érzékeltetéséhez Cervantes regényalakjának említése már egészen magától értetődő, amikor így szól hősrünk egy helyen – „Minek irjak le minden részleteiben egy DON-QUIXOTTI harczot? Minek irjam le a harczolónak keserves, a nézőnek nevetséges harczát a benső igazságnak a külső valóság ellen.”² Az anyja temetésére hazaérkező ifjú, aki bolyongó lélekként utazgatva járta addig a földi tereket, kiábrándulva már világból, szerelemből, a tevékeny életben véli megtalálni a gyógyírt minden bajára. Ezzel a regénynek vége, és vége Asbóth szépirodalmi kísérletének is, tollát ezután más irányba fordítja. Kísérletet kell mondanunk, mivel kora kórképének ábrázolásában, néhány részletmegoldásában találatot kitűnőnek ez az írás, de a mű egészét illetően, regényként, nos, eleddig nem igazán. Egy európai műveltségű, történeti távlatú és kitűnő kritikaérzékkel rendelkező elme érzékeny szüleménye, melyet vizsgáltak már többek között a kiegyezés utáni nemzedéki koraérettség és/vagy éretlenség viszonylatában, csakúgy, mint a magyar őskapitalizmus kritikájaként a modernség kezdeti szakaszában.³ Volt, aki az első magyar szecessziós regényt vélte fölfedezni Asbóth írásában, korát megelőző alkotásként szemlélve azt, mivel húsz évvel a szecesszió századvégi fölbukkanása, stílszerűen inkább kivonulása előtt született meg az *Álmok álmodója*.⁴

² ASBÓTH János, *Álmok álmodója*, Bp., Atheneum, 1878, 28. – Elektronikus változat, Bp., Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2019.

³ Erről lásd BÁN Zoltán András *Éretlenségünk iskolája* és LÁNCZI András *A költő és a Gründerzeit* című írását – *Két bírálat egy könyvről*, Holmi, 1991. július.

⁴ Vö.: BARANYAI Zsolt, *Az első magyar szecessziós regény (Asbóth János: Álmok álmodója) = Médiumok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 191–203.

Talán nem lenne haszontalan egyszer a szecesszió művészetének növény-szimbolikáját egybevetni azzal az organikus társadalomszemlélettel, mely ezekben az időkben jelentkezett egyrészt a mechanikus világszemlélet, másrészt az evolúció elméletének, nem utolsósorban a szocialista eszmék hatására, némiképp mindezek ellenhatásaként. Hasonlóképpen azt a konzervativizmust, melyet Asbóth próbált valamiféle erkölcsi kötelesség szintjére emelni, érdemes lenne talán a későbbi konzervatív forradalom fényében és például Oswald Spengler organikus történelemszemléletének árnyékában vizsgálni, nem is beszélve az ultrakonzervatív tradíciók képviselői által tartott tükörről. Ugyanakkor ingoványos terepre érkezünk mindezzel, hiszen sokan egyenes utat látnának a nemzeti szocializmus, tehát a fasizmus, még tovább antiszemitizmus és rasszizmus irányába, és ily módon egyből a két világháború között találnánk magunkat. Természetesen nem ildomos vonalzóval egyenest húzni e korszak problémáira megoldást kereső, eszmei áramlatok között hajózó, de azokon túlmutatni vágyó elmék, a mindezt később fel- és kihasználó politikai eltévelyedések és mindezek ma is emésztő és kísértő erkölcsi mótelye között. Ha e korszak levegőjébe szeretnénk kicsit jobban beleszipantani, akkor megemlíthetnénk például, hogy Asbóth János világra jöttét csak néhány hónappal előzte meg az a csecsemő, aki felnővén egy eljövendő kor elsőszülöttjének vallja majd magát, azaz Friedrich Nietzsche. De talán nem szükséges ennyire elrugaszkodnunk ahhoz, hogy megsejtsük Németh László szavaiban témánk kényes voltát, midőn Asbóthról szólván, kissé talányosan, így zárja mondandóját – „Sajnos, mint nagyon sok ezek közül az újabb konzervatívok közül, az elmélet subája alatt nála is gyanakodva nézzük a gyakorlatot, s attól félünk, hogy amint láthatárban túlhaladta korát, jellemében is előfutára azoknak, akik a szellem luxusával, eredeti gondolatokkal szolgálnak ki eredetiségre képtelen, de sajnós, befolyásos rétegeket.”⁵

Pár évvel regénye után jelent meg Asbóth azon kötete, melyben a *Nemzeti műveltségünk* című írás is található.⁶ Ez a keretes szerkezetű, esszéisztikus szöveg az akkori közoktatás kritikája, bár kétségtelenül néhány vonatkozásában a mai iskolarendszeré is lehetne. Itt azzal az alapvetéssel találkozunk, hogy hazánkban közvetve a klasszikus, (ó)görög nyelvtudás hiányának tudható be a tudomány meddősége, a szépirodalom élettelen-

---

⁵ Lásd NÉMETH László, *A Nyugat elődei* = N. L., *Az én katedrám*, Bp., Magvető és Szépirodalmi, 1983, 675–677.

⁶ ASBÓTH János, *Új Magyarországról. Magyar jelenről, magyar jövőről*, Bp., Athenaeum, 1880.

sége, a közigazgatás élıhetetlensége és a közélet elvtelensége. Hamar kiderül azonban, hogy e hipotézis javarészt a megszólalás terét hivatott kijelölni és biztosítani.

Talán érdemes itt zárójelben megemlíteni a Szöllösy Klára által hön idézett Heinrich Shliemann módszertani tanácsait e nyelv tanulásával kapcsolatban, miszerint „a gyermekeket először görög anyanyelvű tanárokkal taníttassák újgörögre, s csak azután térjenek át az ógörögre, miután a gyerekek a nyelvet már folyékonyan beszélik és hibátlanul írják.”⁷ Shliemann szintén a 19. század embere, mesébe illően kalandos életét és nagy port kavaráó amatőr régészeti hadjáratait kivételes nyelvérzékenysége is nagyban segítette.

Ugyanakkor Asbóth nem kalandorként, hanem felelős hazafiként próbálja felkutatni a hazai oktatás hübrisztét. Írásából több helyen kitűnik, hogy a lexikális tudás értékének dominanciája a gondolkodást és az arra való folyamatos igényt is képes elnyomni, így nem alakulhat ki kellő alap az értelem fejlesztéséhez, ahogy tanulási képesség sem, mert az iskola nem tanít meg tanulni, pusztán adatokat szolgáltat s kérdez vissza; idézzük most szerzőnket – „A tehetségben is reagál a természet a liba-tömés ellen, és az eredmény többnyire a semmit-tanulás, vagy pusztán a vizsga számára tanulás. A ki pedig tanul, annak kevés haszna belőle. A concret életpálya speciális céljaira szükséges ismereteket mindég csak az életpálya maga fogja megadni. Az iskola adja meg a tanulási és tudási képességet, a tudományos alapot amazoknak nagymérvű elsajátításához, legma-

⁷ SZÖLLÖSY Klára, *Kiklász-kalandozások*, Bp., Gondolat, 1967, 44.

gasabb értékesítéséhez. Ha ezek helyett csak ismereteket ad, minden élet számára csak igen csekély részét adhatja annak, ami kell, és mégis igen sokat ad, a mi az életben lehull, mint a falra hányt borsó.”⁸ Ezen idézet jó példa az egzakt fogalmazásra, ugyanakkor az erre való belső igényt Asbóth igencsak ritka virágnak érzi a 19. század vége felé, s az írástudók felelőtlenségén túl megint csak az oktatásban találja meg gyökerét mindennek, hiszen, szép szavával, az „írmodor” a gondolkodással van összefüggésben, melynek táptalaját az iskolák kellene, hogy megadják. Írta mind ezt 1880-ban, nem sokkal a kiegyezés és Magyarország első népoktatási törvényének megszületése (1868) után, midőn Eötvös József vallási és közoktatási miniszterként állítólag úgy vélte, a monopolizált állami közoktatás távol áll a szabadság eszméjétől, ugyanakkor az államnak jogot kell biztosítania a tanuláshoz.

A kritikai gondolkodás napjainkban is górcső alá veszi az oktatási rendszert, a kortárs pedagógiát, a közoktatást. Borbély András nemrégiben megjelent esszéjében a kapitalizmus viszonylatában teszi meg ide vonatkozó vizsgálódásait, s arra jut, hogy a tanuláshoz való jog biztosítására létrejött közoktatási rendszer immár a tanulás kényszerét visszhangzó üzemmé vált a kapitalizmus termék, termelés, termelő stb. fogalmainak örve alatt. Kérdéseit idézzük most ide – „De mit tegyünk, ha kiderül, hogy az általános tankötelezettséget biztosító intézményrendszer ma a diszkrimináció, a szegregáció, a kényszertanulás, a piaci törvényekhez szoktatás, a diákok debilizálásának és infantilizálásának, a hatalmi káosz-
nak melegágya? Mit tegyünk, ha a tanuláshoz való jog intézményesülése az egyenlőtlenség rendszeres újratermelődését eredményezi? Mit tegyünk, ha az iskola lenevel a tanulás szabad tevékenységéről?”⁹

A *Korunk uralkodó eszméi* című írás már Asbóth akadémiai székfoglaló értekezése, mely olvastatott a II. osztály 1895. október 14-iki ülésén. E korbírálatban a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség francia forradalom által szétszórt eszméinek megvalósulatlanságáról olvashatunk, sőt a 19. században mindezen eszmék ismételt felbukkanásáról, majd következetes és módszeres kiirtásáról számol be szerzőnk. Úgy véli, századának legsajátabb gyermeke a *socialismus*, miközben az egy századdal korábbi Adam

⁸ ASBÓTH János, *Nemzeti műveltségünk* = A. J., *Új Magyarország. Magyar jelenről, magyar jövőről*, Bp. Atheneum, 1880, 73.

⁹ BORBÉLY András, *Pedagógia és kapitalizmus. A pedagógia nyomorúsága*, ÚjNautilus Irodalmi és Társadalmi Portál, 2020. augusztus 28. <http://ujnautilus.info/pedagogia-es-kapitalizmus>

Smith skót közgazdásztól idézi kedvtelve a *laisser faire, laisser passer* éppen másodvirágzásban leledző gondolatát, azaz hadd történjék, amint történik, az állam a közgazdaság dolgaiba ne avatkozzék. Bírálja a materializmust és a darwinizmust, hol Istennek és vallásnak nincs helye. A francia forradalom eszméit állítja szembe a darwinizmus gondolataival, így jut arra a következtetésre, hogy utóbbi Szabadság helyett csupán az előzményekből eredő kényszerűséget, Egyenlőség helyett pusztán az ősoktól eredő születési különbséget, Testvériség helyett pedig az erősnek alávetett gyengét képes nyújtani követőinek. Szerzőnk konklúziója, hogy „a társadalmi kérdés nemcsak biológiai kérdés, nem is közgazdasági kérdés csupán, hanem mindenekelőtt és mindenekfölött ethikai kérdés, az equitás, a humanitás, a felebaráti szeretet kérdése.”¹⁰

Meg lehetne még említeni az éppen százhusz éve kiadott *A föld mint társadalom-politikai és nemzeti kérdés* című írást is, mely a nagybirtok, majorátus, latifundium, parcellázás, telepítés témáival foglalkozik, s igyekszik lerántani a leplet a földkérdés megoldásaira ajánlott korabeli „panaceákról”, azaz a mindent azonnal gyógyító állítólagos csodaszerekről. Ezzel együtt átgondolt, körültekintő és távlatos cselekedetekre ösztönöz. Szólhatnánk a *Három nemzedék* (1873) elvettnek könyvelt kísérletéről és még sok egyébéről, de nem tesszük, hanem csak ámulunk e Bánságból indult és Nógrád vármegyében megtért ember különös alakján.

A képek forrása: Fortepan/Budapest Főváros Levéltára/Klősz György fényképei

¹⁰ ASBÓTH János, *Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1896, 24.